

Bitki seleksiyası şöbəsi

**Şöbə müdiri: a.e.ü.f.d., dosent, Abdullayev Abdin Məhərrəmli oğlu -
proqram rəhbəri**

Abdullayev A. M. 01.01.1954-cü ildə anadan olmuşdur. 1971-1976-cı illərdə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun “Aqronomluq” fakültəsini bitirdikdən sonra həmin ildə göndəriş əsasında Az. ETƏİ - da kiçik elmi işçi kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. 1990-cı ildə “Zaqafqaziyanın aborigen sortları əsasında payızlıq yumşaq buğdanın seleksiyası üçün yeni başlanğıc materialın yaradılması” dissertasiya mövzusu üzrə müdafiə edərək “Kənd təsərrüfatı” elmləri namizədi alimlik dərəcəsi adını almışdır. 40 ilə yaxındır ki, suvarma bölgələri üçün yumşaq buğdanın seleksiyası mövzusu üzrə tədqiqatlar aparır. Bu müddət ərzində onun tərəfindən çoxlu sayda perspektiv yumşaq buğda sortları yaradılmış, bunlardan 27-si:-Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Yanında Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidmətinə rayonlaşmaya təqdim edilmişdir.

Müəllifi olduğu və Dövlət reystrinə daxil edimiş Tərəqqi, Azəri, Murov 2, Ağalı, Fərəhim, Şəfəq 2, Pərvin yumşaq buğda sortları respublikada geniş miqyasda becərilir.

A.M.Abdullayev müxtəlif illərdə Rusiya, Ukraina, Özbəkistan, Gürcüstan və Türkiyədə keçirilən Beynəlxalq elmi konfrans və seminarlarda iştirak etmiş,

apardığı tədqiqatların nəticəsi olan 80-dən artıq elmi məqalə müxtəlif yerli və xarici jurnal, kitab və konfrans materiallarında dərc edilmişdir.

Elmi fəaliyyəti ilə yanaşı, A.M.Abdullayev 2002-2005-ci illərdə Dünya Bankı və Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatında özəl bölmənin inkişafına yardım Agentliyinin dəstəyi ilə həyata keçirilən 1 layihədə məsul icraçı olmuş, 1 iri həcmli, eyni zamanda SİMMYT və Vaşinqton Dövlət Universitetinin dəstəyi ilə həyata keçirilən 3 kiçik həcmli qrant layihələrinə rəhbərlik etmişdir.

Uzun müddətdir AzETƏİ-də fəaliyyət göstərən Müdafiyyə Şurasının üzvüdür, çoxlu sayda dissertasiya işlərinə opponetlik etmiş, hal-hazırda institutda həyata keçirilən dissertasiya işinə rəsmi rəhbərlik edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 29 oktyabr tarixli, 1482 nömrəli sərəncamı ilə “Tərəqqi”medalı ilə təltif olunmuşdur.

2000 -2009-cu illər Dənli və pıxalı bitkilərin seleksiyası və ilkin toxumçuluğu laboratoriyasının müdiri, 2009-cu il tarixdən buğda proqramına rəhbəri, 01.02.2018-il tarixdən isə Bitki seleksiyası şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləyir.

Əlaqə tel: 551-61-30

Email: abdin_aetei@mail.ru

Şöbədə çalışan elmi əməkdaşlar:

Novruzlu Qərib Alış oğlu - aparıcı elmi işçi, proqram rəhbəri

Novruzlu Q. A. 07.10.1961-ci ildə anadan olmuşdur. 1980-1985-ci illərdə Az.K/T İnstitutunun “Alim-aqronom” ixtisasını bitirdikdən sonra təyinatla Əkinçilik İnstitutunda elmi fəaliyyətinə başlamışdır. 1994-cü ildə “Seleksiya və toxumçuluq” ixtisası üzrə dissertasiya işini müdafiə edərək “Kənd təsərrüfatı” elmləri namizədi alimlik dərəcəsi adını almışdır. 11 elmi əsərin və 1 sortun müəllifidir. Hazırda “Respublikanın müxtəlif torpaq iqlim bölgələri üçün, stres faktorlara (duza, quraqlığa və s.) davamlı, yüksək məhsuldar və keyfiyyətli arpa sortlarının yaradılması, tətbiqi, ilkin toxumçuluğu və yayımı” mövzusu üzərində çalışır.

Email: novruzlu_garib@mail.ru

Rüstəmov Xanbala Nəriman oğlu 06.07.1963-cü ildə Naxçıvan MR-nın Şahbuz rayonunun Şahbuzkənd kəndində anadan olmuşdur.1970-1980-cı illərdə Şahbuz kənd orta məktəbində, 1980-1985-ci illərdə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda təhsul almış, təyinatla Az. ET Əkinçilik İnstitutunda işləmişdir (1985 -1987). 30.12.1987-ci ildə aspiranturaya daxil olmuşdur. 1989-2000-ci illərdə Ümumrusiya Bitkiçilik İnstitutunun (VİR) Dağıstan Təcrübə Stansiyasında çalışmışdır. 1995-ci ildə İ.Peterburq-VİR-də müdafi ədərk biologiya elmləri

namizədi elmi adını almışdır. 2000-2001-ci illərdə Naxçıvan Regional Elm Mərkəzində böyük elmi işçi, 2001 - 2010-cü illərdə Naxçıvan Dövlət Unversitetində baş müəllim işləmişdir. Hal-hazırda “Müxtəlif stres amillərinə davamlı, ekoloji adaptiv xüsusiyyətlərə malik, yeni yüksək məhsuldar və keyfiyyətli payızlıq buğda sortlarının yaradılması, tətbiqi və yayımı” mövzusu üzərində işləyir, a.e.ü.f.d., dosentdir.

Email: xanbala.rustamov@mail.ru

Qəribov Zöhrab Ələddin oğlu Ermənistan Respublikası Amasiya rayonunun Oxçuoğlu kəndində anadan olmuşdur. 1997-2001-ci illər ərzində Azərbaycan Dövlət Universitetinin biologiya fakültəsində ali təhsil almışdır. 2001-ci ildən etibarən Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutunun ”Bitki seleksiyası” şöbəsində kiçik elmi işçi işləmişdir. Hal-hazırda ”Müxtəlif stres amillərinə davamlı, ekoloji adaptiv xüsusiyyətlərə malik, yeni yüksək məhsuldar və keyfiyyətli payızlıq buğda sortlarının yaradılması, tətbiqi və yayımı” mövzusu üzərində işləyir, doktorantdır.

Email: zohrab_79@mail.ru

Məmmədova Həlimə Rafiq qızı 7 iyun 1980-ci ildə Zəngilan rayonunun Mincivan qəsəbəsində anadan olmuşdur. 1986-1993-cü illərdə orta məktəbdə oxumuşdur. 2001-2005-ci illər ərzində Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının aqronomluq fakültəsində ali təhsil almış və buranı fərqlənmə diploma ilə bitirmişdir. «EurepeanTobacco» ASC-də stajor aqronom vəzifəsində çalışmış, təyinatla isə «Aqro-Azərinvest» MMC-nin Xanlar üzüm sahəsində briqadir köməkçisi, briqadir, aqronom müavini vəzifəsində işləmişdir. 2006-cı ildən Azərbaycan Dövlət Aqrar Unversitetinin magistraturasına qəbul olmuş, k/t bitkilərin genetikası fakültəsinin qiyabi şöbəsini fərqlənmə diploma ilə bitirmişdir. 2008-2010-cu illərdə Park-Land dizayn studiyasında Landşaf dizayneri, «B.R.E.S» MMC-də aqronom, Park Premium MMC-də Landşaf dizayneri vəzifələrində işləmişdir. Hal - hazırda elmi işçi vəzifəsində çalışır, doktorantdır, ”Müxtəlif stres amillərinə davamlı, ekoloji adaptiv xüsusiyyətlərə malik, yeni yüksək məhsuldar və keyfiyyətli payızlıq buğda sortlarının yaradılması, tətbiqi və yayımı” mövzusu üzərində işləyir.

Email: 01helime@gmail.com

Xudayev Faiq Allahverdi oğlu 1974-cü il aprel ayının 3-də Ermənistan Respublikasının Əzizbəyov rayonunun Gomur kəndində anadan olmuşdur. 1981-1988-ci illər ərzində orta təhsil almış, 1991-1996-cı illərdə isə Naxçıvan Dövlət Universitetində, aqronomluq ixtisası üzrə ali təhsil almış, tam kursu fərqlənmə diploma ilə bitirmişdir. 2005-ci ildən Əkinçilik ET İnstitutunun aspirantı olmuş, “**Növdaxili hibridləşmədən istifadə etməklə bərk buğdanın seleksiyası üçün yüksək dən keyfiyyətli ilkin materialın yaradılması**” mövzusunda elmi iş müdafiə edərək a.e.ü.f.d. elmi dərəcəsi almışdır. Hal - hazırda elmi işçi vəzifəsində çalışır, ”Müxtəlif stres amillərinə davamlı, ekoloji adaptiv xüsusiyyətlərə malik,

yeni yüksək məhsuldar və keyfiyyətli payızlıq buğda sortlarının yaradılması, tətbiqi və yayımı” mövzusu üzərində işləyir.

Email: faiq03@mail.ru

Qarayeva Sədaqət Ceyhun qızı 1984-cü ildə anadan olmuşdur. Orta təhsilini Sumqayıt şəhərində almışdır. 2003 - 2007-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin kimya-biologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. 2007-ci ildən Sumqayıt şəhər 22№-li tam orta məktəbdə laborant vəzifəsində çalışmışdır. 2013-cü ildə Azərbaycan memarlıq və inşaat Universitetinin ekologiya-mühəndisliyi fakültəsinin magistratura pilləsinə daxil olmuşdur. Hal-hazırda kicik elmi işçi vəzifəsində çalışır, ”Müxtəlif stres amillərinə davamlı, ekoloji adaptiv xüsusiyyətlərə malik, yeni yüksək məhsuldar və keyfiyyətli payızlıq buğda sortlarının yaradılması, tətbiqi və yayımı” mövzusu üzərində işləyir.

Məmmədov Hafiz İsa oğlu- 09.11.1967-ci ildə anadan olmuşdur. 1988-1993-cü illərdə Gəncə Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun “Meyvə-tərəvəz və üzümçülük” fakültəsinə bitirmişdir. 1999-cu ildən Az.ETƏİ-da elmi fəaliyyətə başlamışdır. 2009-cu ildə “Azərbaycanın müxtəlif aqroekoloji bölgələrində yerfındığı genotiplərinin tədqiqi və seleksiyada istifadəsi” dissertasiya işini yekunlaşdırmışdır. 11 elmi əsərin, 1 kitabçanın və 1 sortun müəllifidir. Hazırda “Dənli-paxlalı bitkilərin yerli və dünya genofondunun öyrənilməsi seleksiyada yeni, yüksək, məhsuldar, keyfiyyətli, biotik və abiotik amillərə davamlı sortların yaradılması, toxumçuluğunun təşkili və fermer təsərrüfatlarında tətbiqi” mövzusu üzərində çalışır.

Şöbənin fəaliyyət istiqamətləri:

Bitki seleksiyası şöbəsi 1950-ci ildən müxtəlif adlarla fəaliyyət göstərir və institutun aparıcı şöbələrindən biridir. Şöbə bugün yeni strukturadakı fəaliyyətinə, institutun modernləşdirilməsi proqramına, Aqrar Elm Mərkəzinin 03 sayılı 29 mart 2009-cu il və Əkinçilik İnstitutunun 7/S sayılı 31 mart 2009-cu il tarixli əmrlərinə əsasən başlamışdır. Hal-hazırda şöbədə 29 nəfər çalışır ki, onların da 14-ü tədqiqatçıdır. Tədqiqatçılardan 9-u elmlər namizədi, 1-i isə elmlər doktorudur. Şöbə institutun mandatına daxil olan və eləcə də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı baxımından prioritet bitkilər hesab olunan buğda, arpa, ərzaq paxlalıları və qarğıdalı bitkilərinin seleksiyası istiqamətində proqramlara uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Tədqiqat işləri institutun digər şöbə və laboratoriyaları və eləcə də MEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu ilə bərabər əməkdaşlıqda kompleks şəkildə həyata keçirilir. Şöbə yarandığı tarixdən əsasən dənli bitkilərin, 1963-cü ildən dənli və dənli-paxlalı bitkilərin seleksiyası və genetikası istiqamətində tədqiqatlar aparır. Dənli bitkilərlə aparılan seleksiya işləri tarixən 3 mərhələdən keçmişdir. Bu mərhələlər 1950-1956-ci, 1956-1970-ci ildən bu günkü günə qədər olan dövrləri əhatə edir. Şöbə 1950-1956-cı illərdə əsas diqqəti kənd təsərrüfatı

bitkilərinin yerli nümunələrinin və populyasiyaların toplanması, öyrənilməsi və seleksiyada istifadəsinə yönəlmişdir. 1956-1970-ci illərdə institutda və eləcə də onun bölgə təcrübə stansiyalarında aparılmış seleksiya işləri nəticəsində bir sıra ekstensiv tipli, hündürboylu buğda sortları yaradıldı. Bu tip buğda sortlarından VQ-5 (1965) Tacikistanda, Ağbuğda 13 (1956) və Qələbə (1969) isə Azərbaycanda rayonlaşmışdır. Lakin bununla belə, ölkə üzrə taxılın orta məhsuldarlığının və ümumi məhsul istehsalının artırmasına gətirib çıxarmamışdır. Digər yaradılan sortlar və 1970-ci ildən başlayaraq institutda, eləcə də şöbənin fəaliyyətində köklü dəyişikliklər baş verdi. Beləki, akademik C. Ə. Əliyevin rəhbərliyi altında elmi cəhətdən əsaslandırılmış vahid kompleks seleksiya proqramı işlənib hazırlandı və təsdiqləndi. Bu işlər elmi əsasda məqsədyönlü seleksiya işlərini aparmaq üçün seleksiyaçılar, fizioloqlar, texnoloqlar və digər ixtisas sahibləri ilə birgə əməkdaşlığı nəzərdə tutdu. Odur ki, bu illər ərzində 130 dənli və dənli-paxlalı bitki sortları yaradılmış və rayonlaşmaq üçün Seleksiya Nailiyyətlərini Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim edilmişdir. Bu sortlardan 67-i o cümlədən: -26 yumşaq buğda, 14-bərk buğda olmaqla 40-ı buğda, 12-i arpa, 4-ü qarğıdalı, 2-i mərcimək, 5-i noxud, 1-i çovdar, 1-i vələmir, 1-i tritikale, 3-ü lobya, 1-i lüpin və 1-i araxis müxtəlif illərdə respublikada və eləcə də MDB məkanında rayonlaşmış və hal-hazırda onların əkin sahəsi ölkədə dənli taxıl bitkiləri əkininin 80,0%-təşkil edir. Respublikanın torpaq-iqlim müxtəlifliyini və eləcə də dünyada baş verən qlobal iqlim dəyişikliklərini nəzərə alaraq şöbədə yeni seleksiya proqramlarına uyğun olaraq aşağıdakı istiqamətlərdə tədqiqat işləri aparılır:

- dünya seleksiyasının nailiyyətlərindən istifadə etməklə seleksiya prosesinin sürətləndirilməsi;
- yerli və imroduksiya olunmuş rüşeym plazmasının seçilməsi və hibridləşməsi yolu ilə yüksək məhsuldar və keyfiyyətli, ekoloji cəhətdən uyğunlaşa bilən yem bitki sortlarının yaradılması;
- bitkinin abiotik və biotik stress amillərə qarşı davamlılığının artırılması;
- torpaq-iqlim şəraitinin müxtəlifliyinə zəif reaksiya göstərən daha plastik sortların müəyyənləşdirilməsi üçün eyniləşdirilmiş ekoloji sortsınaqların keçirilməsi.

***Rüşeym plazması.**

Yerli şəraitdə yaradılmış bərk və yumşaq buğda sortları illər üzrə mütəmadi olaraq rüşeym plazmasını zənginləşdirmək məqsədi ilə dünyanın müxtəlif coğrafi ekoloji şəraitində yaradılmış və imroduksiya olunmuş ən yaxşı nümunələr ilə hibridləşdirilir və alınmış hibridlər müxtəlif torpaq iqlim şəraitində qiymətli təsərrüfat əlamətlərinə görə tədqiq edilir.

***Davamlılıq.** Müasir qloballaşan dünyada baş verən dəyişkənliklər artıq çoxdan lakal səviyyədə çixmış və demək olar ki, bütün dünyada yüksələn xətlə stress amillərinin abiotik: istiləşmə, radiasiya, duzlaşma, quraqlıq, bəzi nöqtələrdə soyuqluğun artması və s., biotik: müxtəlif bitki xəstəlikləri, zərərvericilər və s. artması müşahidə edilir və bu da təsərrüfat bitkilərinin becərmə arealının və məhsuldarlığını limitləşdirir. Bu cür stress amillərinə qarşı davamlılığı təmin edən genotiplərin tapılması və seleksiya prosesinə daxil edilməsini nəzərdə tutur.

***Genetik aspektlər.**

1) Yumşaq və bərk buğda sortlarında müxtəlif təsərrüfat, qiymətli keyfiyyət və

kəmiyyət əlamətlərini idarə edən genlərin təyin edilməsi, həmin genləri daşıyan xromosomların müəyyənləşdirilməsi, genotiplərin mühüm əlamət və xüsusiyyət-

lərə görə genetik pasportlarının hazırlanması;

2) Buğda bitkisinə məhsuldarlığı və digər əhəmiyyətli əlamətləri, o cümlədən xəstəliyə və zərərvericilərə davamlılığı, müxtəlif stress amillərə qarşı tolerantlığı təmin edən donorların təyin olunması, onların daşdıqları effektiv genlərin ekspressiyasının tədqiq olunması və həmin genlərin səmərəli istifadə edilməsi;

3) Azərbaycan Respublikasının təbii qısa fotoperiod regionuna aid olduğunu nəzərə

alın, buğda sortlarının bu amilə həssaslığını idarə edən Ppd gen sistemində görə öyrənilməsi və bu genlərdən istifadə etməklə tez yığılən məhsuldar sortların alınması;

4) Azərbaycan Respublikasında yaz əkinlərinin aparılmasının və nəticədə qənaətbəxş məhsulun əldə olunmasının mümkünlüyünü nəzərə alıb, buğda genotiplərinin "həyat tərzinin" öyrənilməsi, bu xüsusiyyəti idarə edən Vrn genlərinə görə genotiplərin təyin edilməsi və onlardan seleksiya proqramında istifadə olunması;

5) Buğda genomunun rekonstruksiyasında növlərarası hibridləşmədən geniş istifadənin təmin edilməsi;

6) Buğdalarda növ müxtəlifliyinin botaniki təsnifatını təyin edən əlamətlərin genetik

cəhətdən təhlili, hər bir növ müxtəlifliyi daxilində mümkün olan genotiplərin aşkar edilməsi və təsnifatın həmin əlamətlərə görə təzahürü ilə yanaşı müasir genotipik vəriasiyalarının müəyyən olunması.

***Məhsuldarlıq.** Bitki seleksiyasında məhsuldarlıq son nəticə etibarlı ilə mühüm yer tutur və bir çox amillərdən asılılığa malikdir. Seleksiya prosesində yeni yaradılmış xətlər vizual qiymətləndirmə ilə yanaşı məhsuldarlığı müəyyənləşdirən məhsuldarlıq elementlərinə görə tədqiq edilir. Burada seleksiya prosesinə cəlb edilmiş rekurent və respient forma və nümunələrin genetik möhtəviyyəti və özündə cəmləşdirilmiş müsbət əlamətlərin irsiliyi və onların nəslə ötürmə qabiliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhsuldarlığa görə seleksiya zamanı yüksək transgressiv forma əmələ gətirmə qabiliyyətinə malik hibridləşmə komponentləri seçilir və hibridləşməyə cəlb olunur.

***Keyfiyyət.** Bitkinin dən keyfiyyətinin yüksəldilməsi mürrəkəb bir proses olsa da həlli mümkün olan problemdir. Dənin keyfiyyəti bir-biri ilə əlaqəli kompleks amillərdən təsərrüfatın düzgün təşkilindən tutmuş bioloji, aqrotexniki və genetik amillərdən asılıdır. Bu sahədə laboratoriyanın əsas vəzifəsi dənli və dənli paxlalı bitkilərin dən keyfiyyətinin analizi ilə yanaşı seleksiyaçılara hibrid populyasiyasından yüksək keyfiyyətli genotiplərin və ilkin valideyn formalarının seçilməsində iştirak edərək kömək göstərməkdir. Bu məqsədlə dəninin fiziki göstəriciləri: rəngi, şüşəvariliyi, forması,

zərərvericilərlə zədələnmə dərəcəsi (zərərli bağacıqla), 1000 dənin kütləsi, natura çəkisi və s.;

- Biokimyəvi göstəriciləri: zülalın miqdarı, qidalılığı, yağların miqdarı və s.;

-Texnoloji - sedimentasiya, xəmirin fiziki xüsusiyyətləri, çörək və makoron keyfiyyəti və s.;

- Biokimyəvi genetik - elektroforez üsulu ilə yüksək keyfiyyətə nəzarət edən genlərin müəyyənləşdirilməsi, onların irsən nəslə keçməsi və onlardan keyfiyyətin genetik markeri kimi seçmə prosesində istifadəsidir.

***Ekoloji təmiz məhsul.** Bir çox kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldar sortları bitki xəstəliklərinə həssaslığına görə onların becərilməsinə xeyli kimyəvi preparatların tətbiq olunması tələb olunur ki, bu da nəticədə ekoloji mühitin pisləşməsinə, istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Xəstəliklər və zərərvericilərə qarşı mübarizə hibridləri sistemində bitkilərin genetik davamlığının təmin edilməsi kimyəvi preparatlardan istifadəni minimum həddə endirir və ekoloji təmiz məhsul istehsalına şərait yaradır.